
8ste eeuw

De keizerkroning van Karel de Grote

Verlangen naar Rome

De herinnering aan het Romeinse Rijk, aan de rust, de vrede en de welvaart die dit rijk eeuwenlang gebracht had, is in West-Europa nooit verdwenen. Integendeel, zoals zo vaak gebeurt, werd de herinnering alleen maar mooier naarmate de afstand tot het verleden toenam. Nog in 1300 kon de grote Italiaanse dichter, Dante, maar één oplossing bedenken voor de politieke verscheurdheid van Italië en van Europa, er moest een eenheid tot stand gebracht worden van alle landen onder één vorst, de Romeinse keizer. Dante en al zijn tijdgenoten konden zich vrede alleen dan voorstellen, als er maar één machthebber was. De idee dat vrede het resultaat kon zijn van een balans tussen de machten was de Middeleeuwen vreemd. Iedere keer dat in middeleeuws Europa de vraag gesteld werd naar vrede en eenheid, was de direct daaropvolgende vraag: moest niet het keizerrijk hersteld worden?

Dat gold zeker ook voor de Germaanse volkeren die, zoals dat meestal heet, het Romeinse Rijk vernietigd hadden. Zij wilden het rijk helemaal niet vernietigen, zij wilden erin opgenomen worden om deel te krijgen aan de zegeningen en rijkdom van Rome. De Frankische koning Clovis, die wij al zijn tegengekomen, beleefde de mooiste dag van zijn leven waarschijnlijk niet toen hij gedoopt werd, maar toen hij door

de keizer in Constantinopel verheven werd tot consul en hij zich mocht hullen in het purper van het senatorenkleed. Ook het christen- worden van de Germaanse vorsten was zeker voor een groot deel geïnspireerd door hun verlangen in het Romeinse Rijk te worden opgenomen. Maar tegen 700 kon eigenlijk niemand meer volhouden dat er in het Westen nog zoiets als een Romeins Rijk bestond. Er was wel een keizer ver weg, in het Oosten, in Constantinopel, maar die had in het Westen niets meer in te brengen. In plaats daarvan tekende zich een nieuwe politieke constellatie af, nu rond de Frankische koningen. Van alle Germaanse vorsten waren zij de machtigste, en dat hing direct samen met het feit hun eerste koning, Clovis, zich had laten dopen als katholiek en daardoor de steun had gekregen van heel de oude Romeinse, wereldlijke en geestelijke, elite. Toch bleven de oude en de nieuwe machthebbers aanvankelijk nog op grote afstand van elkaar. Pas rond 700 was de Germaanse elite zover gekerstend dat zij erkend werd door de Romeinen en dat de beide groepen door onderlinge huwelijken in elkaar begonnen te schuiven en zich vormden tot één Frankische adel. Die nieuwe machtsverhoudingen leidden ertoe dat de Merovingische koningen de greep op hun koninkrijk begonnen te verliezen.

Herstel van Rome

Dat werd zichtbaar in 751, toen in het Frankische Rijk een staatsgreep plaatsvond. De hofmeier, ofwel eerste minister, Pepijn stuurde de regerende koning het klooster in en zette zichzelf de kroon op het hoofd. Dat was ongehoord, want als er voor Germanen iets heilig was, dan was het wel de familie. Ook het koningschap was het eigendom van één familie, die van Clovis. Die familie stamde af van de legendarische Mero-vech, de stamvader der Franken, en had daardoor voor eeu-

wig recht op het koningschap. Pepijn moest dus zoeken naar een manier om zijn machtsgreep te wettigen. Hij vond die door zich te wenden tot de paus in Rome en door de paus te vragen zijn heerschappij te erkennen. Het prestige dat de paus onder de Germanen genoot, was enorm. Niet alleen was hij de opvolger van Petrus en dus de eerste der bisschoppen, maar hij gold in het Westen ook als de erfgenaam van het keizerlijke Rome. Doordat de paus Pepijns staatsgreep erkende, kregen hij en zijn familie deel aan dat prestige, als christelijke vorsten en behoeders van het erfgoed van Rome. Het hoogtepunt kwam onder Pepijns zoon, Karel de Grote. Hij verenigde vrijwel heel West-Europa onder zijn heerschappij. Het leek erop dat de gouden tijden van weleer waren teruggekeerd. In ieder geval dacht de paus dat en hij handelde ernaar. Op Kerstmis 800 kroonde hij de Frankische koning, Karel de Grote, tot keizer der Romeinen. Het rijk was hersteld.

De Frankische hoveling Einhard beschrijft die dag in zijn biografie van Karel de Grote:

‘Karel de Grote had meer zorg voor de kerk van de heilige apostel Petrus in Rome dan voor welke andere heilige plaats ook. Hij stortte een enorm fortuin aan goud, zilver en edelstenen in de schatkist van die kerk. Hij stuurde zoveel geschenken aan de paus dat het onmogelijk was ze nog te tellen. Gedurende de hele lange periode van zijn regering lag niets hem meer aan het hart dan dat de stad Rome haar vroegere trotse positie zou herwinnen en dat de St.-Pieterskerk niet alleen veilig en beschermd zou zijn door zijn toedoen, maar dat ze ook door zijn rijkdom mooier versierd en rijker begiftigd zou zijn dan welke andere kerk ook. Maar hoezeer Rome hem ook aan het hart lag, toch heeft hij in de zeventen-veertig jaar van zijn bewind de stad maar vier keer bezocht om er zijn geloften te vervullen en zijn gebeden te verrichten.

Karel de Grote op een zilveren munt uit het einde van zijn regering.

Zijn laatste bezoek had ook nog heel andere redenen. Het was namelijk zo dat paus Leo door de Romeinen belaagd werd. Die hadden zijn ogen uitgestoken en zijn tong afgesneden en hadden hem gedwongen naar de koning te vluchten om hulp. Karel de Grote kwam dus naar Rome om de Kerk daar, die in hevige verwarring was, weer tot rust te brengen, maar ten slotte bleef hij er de hele winter. En het was toen dat hij de titel van Keizer en Augustus ontving. In het begin wilde hij helemaal niet, en hij beweerde later dat als hij van tevoren geweten had wat de paus van plan was, hij

die dag de kerk niet zou zijn binnengegaan, ook al was het een van de grootste feesten. Maar toen hij de titel eenmaal geaccepteerd had, droeg hij met het grootste geduld de jaloezie van de Romeinse keizers [in Constantinopel], die woedend waren over wat er gebeurd was. Hij overwon hun vijandigheid door zijn edelmoedigheid, die oneindig veel groter was dan de hunne. Hij bleef maar gezanten sturen en brieven schrijven waarin hij hen aansprak als broeders. Toen hij eenmaal keizer was, richtte hij zijn volle aandacht op de vele gebreken in de wetgeving van zijn volk, immers de Franken hebben twee verschillende rechtssystemen die op allerlei punten ver uiteenlopen. Hij dacht er lang over na hoe hij de gaten kon opvullen en de tegenstrijdigheden eruit kon halen, en ook hoe hij de vele vergissingen kon verbeteren en de gebrekkige manier van uitdrukken kon veranderen. Dit werk heeft hij nooit meer afgekregen, hij voegde enkele wetten toe, maar zelfs die bleven onvoltooid. Wel slaagde hij erin wel alle wetten van de vele volkeren onder zijn bestuur, waarvan de meeste nooit opgetekend waren, te verzamelen en ze op schrift te zetten.'

De laatste alinea laat al heel goed zien hoe groot de spanning was tussen ideaal en werkelijkheid. De keizer schiept recht en eenheid, dat was het ideaal, dat was wat iedereen zich van Rome herinnerde. De werkelijkheid was dat zelfs een machtig en bekwaam vorst als Karel de Grote daartoe volstrekt niet in staat was. Zijn rijk strekte zich uit van Rome in het zuiden tot Denemarken in het noorden, en van het Baskenland tot Wenen. Einhard was, zoals uit het citaat blijkt, zich er heel goed van bewust wat de concrete moeilijkheden waren. De vele volkeren in het rijk hadden ieder hun eigen wetgeving. Het was zelfs de regel dat wetten golden voor personen en niet voor gebieden. Een Frank viel onder de Salische wet, een Alaman onder de Alamannische wet enzovoort. Dat veroorzaak-

te enorme juridische verwarring over vragen als hoe de be-rechting plaats moest vinden als een Frank een Alaman dood-de. Ook waren er nog allerlei locale tradities die weer he-lemaal van deze gecodificeerde volksrechten afweken en ten slotte gold nog steeds een rest van de Romeinse wetgeving, waar onder meer de joden aan gehouden waren. Daar kwam bij dat de verbindingen slecht waren, de Romeinse wegen wa-ren bij gebrek aan centraal toezicht in verval geraakt en nood-zakelijke kunstwerken, zoals bruggen, werden al helemaal niet meer onderhouden. Maar het allergrootste probleem was waarschijnlijk wel dat bijna niemand meer kon lezen en schrijven, en dat is natuurlijk dodelijk voor ieder bestuur dat iets meer wil zijn dan lokaal.

De macht van de Kerk

Er was maar één instantie die wel een minimum aan orde kon scheppen en dat was de Kerk. Daar was nog de expertise aan-wezige om te kunnen besturen. Sinds het verdwijnen van het Romeinse bestuur had de Kerk vrijwel een monopolie op alle schriftcultuur. Vanaf 500 waren het de bisschoppen, priesters en monniken geweest die ervoor gezorgd hadden dat een enigszins georganiseerde samenleving instandgehouden werd. De bisschoppen vormden de spil van het kerkelijk en wereldlijk bestuur, terwijl de kloosters de zorg voor de opvoeding en voor de overdracht van de cultuur op zich namen. De tradities van het oude Rome waren daarbij de voortduren-de inspiratie van beide, al was het alleen maar omdat de mees-te kerkelijke leiders voortkwamen uit de senatorenfamilies die eens het Romeinse bestuur gedragen hadden. Ook de pau-selijke kanselarij in Rome zelf hield bestuurstradities in stand die vrijwel overal elders in het Westen verdwenen waren: er werden akten opgemaakt, stukken werden gearchiveerd, de

traditie van een juridisch-administratieve taal werd zorgvuldig gecultiveerd en zelfs in de donkerste dagen werd een aanzienlijk ambtenarenapparaat instandgehouden om al deze bestuurlijke handelingen te verrichten. Daardoor werd Rome een vanzelfsprekend voorbeeld hoe elders een geordend bestuur kon worden opgebouwd.

Karel de Grote was zich heel goed bewust van die voorbeeldfunctie van Rome en maakte gebruik van de Romeinse bestuurstradities om in zijn verbrokkelde rijk een zekere eenheid te scheppen. Nergens is dit duidelijker dan in de grote liturgiehervorming die onder leiding van Karel in het Frankische Rijk werd doorgevoerd. Op zich lijkt liturgie weinig met bestuur van doen te hebben, maar in een samenleving als de Frankische was ritueel en de correcte uitvoering daarvan van levensbelang, niet alleen voor het hiernamaals, maar ook voor succes en orde in het hier en nu. Het was dus zaak zich daaraan te wenden, waar de liturgie het zuiverst bewaard gebleven en in boeken opgetekend was, en dat was alleen het geval in Rome. Paus Adrianus I (772-795) stuurde op verzoek van Karel de Grote de boeken waarin de oude Romeinse liturgie opgetekend stond naar het hof, daar werden ze aangepast, gekopieerd en van daaruit verspreid over het hele Rijk. In die boeken stond niet alleen het ritueel van Rome opgetekend, maar ook de kerken waarin de liturgie plaatsvond, de routes van processies door de stad op bepaalde feestdagen, en natuurlijk stonden de gedachtenissen van de Romeinse martelaren erin. Door dus deze boeken te verspreiden over het hele rijk tot in het kleinste dorp toe, ontstond voor het eerst in het Westen onder alle christenen van hoog tot laag een levende band met de Kerk van Rome, met haar heiligen en martelaren, ja zelfs met de geografie van de stad, de namen van de grote basilieken en de ligging van de vele kerken ten opzichte van elkaar. Zelfs wie nooit in Rome geweest was, of er nooit zou kunnen komen, had toch een beeld van de stad, van haar

heiligdommen en dus ook van haar bisschop. De romanisering van de liturgie door Karel de Grote heeft er meer dan welke strategie van de pausen ertoe bijgedragen dat de glorie van Rome door de hele westerse wereld erkend en bezongen werd, dat Rome erkend werd als het middelpunt van de Kerk en de paus als het hoofd van de christenheid.

Ideaal en werkelijkheid in Karels rijk

Dat was natuurlijk niet wat Karel de Grote bedoelde. Hij wilde de tradities en bestuurlijke kracht van de Kerk juist gebruiken om de eenheid van Europa onder leiding van de Frankische koningen te herstellen. Maar door daarvoor zo sterk een beroep te doen op Rome en op de paus zorgde hij er in feite voor dat er een machtige rivaal op het toneel verscheen die misschien wel beter in staat was dan welke Germaanse vorst ook om in West-Europa orde en vrede te vestigen. De paus had weliswaar geen leger van soldaten, maar hij beschikte wel over een leger van geestelijken die konden lezen en schrijven, en dus besturen. Bovendien hadden de Kerk en de paus enorme financiële middelen die veel beter geëxploiteerd werden dan die van de Karolingen. Ook had de Kerk een rechtssysteem dat overal hetzelfde was, dat door alle christenen van welk volk dan ook erkend werd en dat bovendien goed in elkaar zat, omdat het geënt was op het Romeinse recht. Daarmee had de kerk een geweldige voorsprong op ieder ander bestuur, hoezeer dat ook militair de sterkere was.

De kroning van Karel de Grote tot keizer in 800 door paus Leo III is van die spanning tussen theorie en werkelijkheid de meest treffende illustratie. Enerzijds was de kroning een bevestiging van Karels aanspraken dat hij wereldlijk en geestelijk leider van de Latijnse christenheid was, anderzijds, doordat het de paus was die hem zalfde en kroonde, was ze tegelijk

Op 4 december 1977 liet keizer Bokassa van de straatarme Centraal Afrikaanse Republiek zich kronen tot keizer van het Centraal Afrikaanse Rijk. De kosten bedroegen 30 miljoen dollar. Het gemiddelde inkomen van de bevolking was toen 250 dollar.

een symbool van het feitelijk superieure gezag van paus en Kerk over alle andere gezagsdragers in het Westen. Anders gezegd, hoewel de pausen in de vroege Middeleeuwen weinig macht hadden, was het wel zo, zeker sinds de Karolingische tijd, dat de christenen in het Westen hun identiteit als gemeenschap vooral ontleenden aan hun verbondenheid met de Kerk van Rome en met de opvolger van Petrus.

Ofschoon pas enkele eeuwen later zou blijken hoe groot de macht van de paus kon zijn als hij zich sterk maakte, was het directe gevolg van de zeer nauwe samenwerking tussen de paus en de Karolingische vorsten dat godsdienst en politiek helemaal met elkaar verstrengeld raakten. Iedere onderdaan van het nieuwe Romeinse Rijk van Karel de Grote moest christen zijn. Volkeren die onderworpen werden door Karel, werden ook meteen gedoopt. En als dat niet vrijwillig ging, moest het maar met geweld. Berucht geworden is de onderwerping van de Saksen, in het noorden van het huidige Duitsland. Zij werden voor de heldere keuze gesteld: de doop of de dood, daartussen lag niets. Maar ook na de gedwongen kerstening werd met een draconische wetgeving de Saksen het christendom door de strot geduwd. Alles wat tegen het christelijk geloof gericht was, werd met de dood bestraft: ernstige feiten als verwoesting van kerken, of moord op een geestelijke, maar ook de weigering om kerkbelasting te betalen of het verzuim om de vastenplicht te vervullen. De eerlijkheid gebiedt om te vermelden dat Alcuin, een van Karels belangrijkste raadgevers, scherp tegen deze gang van zaken geprotesteerd heeft, maar hij kreeg geen gehoor.

Zo hard was geen van de oude Romeinse keizers ooit geweest. Zij beschermden en bevorderden de belangen van de christelijke Kerk, maar hadden ten slotte ook eerbied voor de overtuiging dat christen-zijn een persoonlijke keuze was die niet van staatswege opgelegd kon worden. Onder de nieuwe keizer, Karel de Grote, en onder zijn opvolgers werd gods-

dienst de toetssteen van loyaliteit, afwijkingen werden niet langer getolereerd. Dat blijkt ook hieruit dat voor het eerst in het Westen de positie van de joden ter discussie gesteld werd. In de jaren na 825 begon bisschop Agobard van Lyon campagne te voeren tegen de joden in zijn stad en moedigde hij zijn priesters aan om joodse bedienden, joodse kinderen en andere joden die zich niet konden verweren, te dopen. Ook schreef hij woedende brieven aan Lodewijk de Vrome (814-840) waarin hij de keizer opriep een hardere houding tegenover de joden in te nemen. Het bleef toen bij dit ene protest, maar in de elfde eeuw, toen de christelijke staten zich strakker begonnen te organiseren, werd de positie van de joden steeds meer onhoudbaar.

Kerk en Staat

De godsdienst van de vorst moest ook die van de onderdanen zijn, dat was het principe waarop Karels rijk gefundeerd werd en dat principe zou het fundament van alle Europese staten blijven tot aan de Franse Revolutie. Het christendom was het enige bindmiddel tussen de vele volkeren en stammen die samen het Karolingische Rijk vormden, de Kerk was dus wezenlijk voor de samenhang van de maatschappij. Dat bleef het uitgangspunt gedurende de Middeleeuwen en ook de Reformatie bracht hierin geen verandering. Ook al zeiden de reformatoren de gehoorzaamheid aan de paus op, toch bleef het voor hen vanzelfsprekend dat er in één Staat maar één Kerk kon zijn. Nu er behalve katholieken, ook lutheranen en calvinisten waren, moest de vorst maar kiezen welke variëteit van geloof hij voor zijn onderdanen wilde, naar het principe: *Cuius regio, illius et religio* (Van wie het land is, is ook de godsdienst). Pas in de negentiende eeuw werden in steeds meer christelijke landen Kerk en Staat van elkaar losgemaakt en

werd de Kerk niet langer beschouwd als een publiekrechtelijk lichaam, maar als een privé-organisatie waarmee de Staat verder geen bemoeienis had. Daarmee werd ook het principe losgelaten dat er in één Staat eigenlijk maar één Kerk mocht zijn; de Staat was zo machtig en autonoom geworden dat ze voor haar innerlijke samenhang de Kerk niet langer nodig had. Voor de christelijke Kerken betekende die scheiding dat ze op een situatie teruggeworpen werden die ze eigenlijk sinds de bekering van Constantijn niet meer gekend hadden: ze moesten het geloof prediken zonder steun van de Staat. De consequenties daarvan zijn eigenlijk pas in de tweede helft van deze eeuw zichtbaar geworden, toen ook de stilzwijgende erkenning dat iedereen in Europa, godsdienstig of ongodsdienstig deel uitmaakt van een christelijke cultuur, werd losgelaten. Pas nu behoort de erfenis van Karel de Grote echt tot het verleden.

Literatuur

W. Braunfels (ed.), *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, 5 delen (Düsseldorf, 1966-1968).

Aleid van de Bunt, *Karel de Grote* (Haarlem 1979).

Roger Collins, *Charlemagne* (Basingstoke 1998).

Louis Halphen, *Charlemagne and the Carolingian Empire* (Amsterdam 1977).